

КРИЗАТА И СЪВРЕМЕННОТО ОБРАЗОВАНИЕ – ПРЕДИЗВИКАТЕЛСТВА И ВЪЗМОЖНОСТИ

Проф. д-р Румен Илиев Вълчев, БСУ

THE CRISIS AND CONTEMPORARY EDUCATION – CHALLENGES AND OPPORTUNITIES

Prof. Rumen Iliev Valchev

Abstract: *The article explores the influence of the social crisis on the education on the example of the developments in the social studies in the field of general education. The crisis is seen as an opportunity for substantial educational changes concerning educational standards and content, ways of teaching, the relationships between the educational actors, opening of the educational system and introduction of the project approach in the broadly understood social education.*

Key words: *crisis, educational crisis, educational changes, teacher's role, social studies, project approach, , public policy approach, value based education*

Речниците определят кризата като: ”повратна точка за добро или лошо при състояние на болест”, „емоционално значимо събитие или радикална промяна в статуса на личността /на обществото/”, ”ситуация, която достига критична фаза”, „нестабилно или ключово време или състояние на нещата, когато се предусеща решителна промяна /особено промяна с крайно нежелан изход/”. Всичките тези определения насочват към разбирането за кризата като критична, повратна точка, като промяна или период на предусещане на решителна промяна в обществения живот или организъм. Дълбоко у нас, а и в тези определения е вкоренено и разбирането на кризата като нежелан изход, като насилие над естествения ход на нещата. Нека обаче си припомним, че думата криза е гръцка и произхожда от глагола „решавам” или още в древността разбирането за криза е било като за повратна точка или състояние на даден организъм или процес, което предполага търсене и взимане на решение.

Днес кризата е част от нашия живот на всички равнища – лично, семейно, общинско, политическо, икономическо, екологично. Бихме могли да определим съвременното общество като общество в постоянна криза, следователно рисково общество, развиващо се като се справя с глобалните предизвикателства към функционирането му като вече световен механизъм, както и с кризисните състояния във всяка една област /обществена или географско-икономическа/. Началото на двадесет и първия век само потвърждава безвъзвратния край на традиционния свят /социалистически или какъвто и да е друг/, основан на справяне с повтарящи се социални проблеми или кризи.

Как на всичко това отговаря образователната система, променя ли се идеята за образование, досега, заключаваща се в предаването на устойчиви механизми, традиции и практики, на трайни принципи и парадигми /а следователно и изключваща модела на

обучение и учене, основан на кризисното изследване и възприемане на обществото и на развитието му във всяка една област/, идея консервативна, запазваща и утвърждаваща връзката между поколенията и епохите?

Когато кризата става част от обществения живот /тероризъм, бедствия, войни/ така както прогнозите за времето и задръстванията по пътищата – учителите трябва да решават как да се справят с тези теми със своите ученици – твърдят американски педагози. Образованието, независимо колко централизирано, изолирано от обществото и развитието му е, не може да пренебрегва кризата в различните ѝ измерения, следва да се изправи пред възникващите проблеми, да търси отговори, които да спомогат за социалното и личностно развитие на младия човек. Търсенето на отговор на предизвикателствата на кризата /или кризите/ не е задължение на отделния педагог или образователна институция, а на цялото образование.

Образованието днес е образование по време на криза. И на трето място, тъй като цел на образованието не е само безпристрастното предаване на обеми знания или изграждането на социално желателно поведение и нагласи, то следва да си даде сметка – как кризисният модел на обществото и на общественото развитие, трябва да стане част от образователната парадигма.

За да са нещата в образованието още по-сложни се стига до най-нежелания но неизбежен парадокс. Образованието, което само по себе си се намира в дълбока криза от периода след Втората световна война, трябва да решава как да интегрира кризисния модел на развитие на обществото. Една от причините за образователната криза е, че образованието продължава да бъде статично, и отразяващо статичен социален модел – в един свят, който от десетилетия е променил параметрите на функционирането си и се опитва да живее в кризата и с кризата.

В теорията за мирното решаване на конфликти се цитира често древното китайско разбиране за кризата като заплаха и кризата като възможност /подобно на гръцкото разбиране за кризата като решение/, този потенциал, който оправдава опитите за бъде изграден образователен отговор или образователен модел, основан на кризисно развитие.

Преподаване по време на криза.

В едно сме уверени – преподаването по време на криза е нелесна работа, начинание силно обременяващо, неясно и често невъзнаграждаващо.

Кризата, а и действителността навлизат в съвременното училище – това е ясно. Самият отворен характер на демократичното общество изключва продължаващата изолация и на учебното заведение и на учителя и на образованието от обществото, а и на проблемите му. При това положение големият въпрос е – как да се отрази дневният ред на обществото в образованието, как да се премине от подреденото, спокойно и необратимо минало или статични модели на обяснение на обществото към проблемите на неясното, рисково, плашещо и неясно настояще, с неговите борби, критики, противоречиви развития? Българският отговор при преподаването на хуманитарни предмети – да не говорим за политика и развития, да избягваме съвременните проблеми, да изчакаме времето да покаже кои са важните процеси и развития, кои са правилните действия – е неизменно остарял. Действителността отвсякъде навлиза в живота ни, живеем тук и сега и да се справя човек с проблемите означава да се изправи срещу тях, да ги признае, разбере и да осъществи проект или политика за решаването им.

Същото се отнася и за учениците. Независимо дали ще обявяваме тяхната незаинтересованост от обществения живот и обсебването им от света на масовите развлечения, по-важното е, че те се сблъскват с проблеми и си задават въпроси, нехарактерни за голяма част от техните връстници преди. Войни, атентати, екологични катастрофи и промени, липса на средства, дискриминация, насилие – са част от живота. Училището днес не е ограденият от проблемите свят, а светът на младите хора не се

затваря само в училищните стени. Ако е така, логично е да се изостря познавателният интерес на младите хора и социалните проблеми да оказват силно влияние върху емоционалното им състояние и да определят поведението им. Друг е въпросът, че като не намират отговор на тези проблеми в училище, те го търсят по свои си начини другаде – от компютърните игри, чрез безбройните развлечения, чрез връстниците си. Традиционните социализиращи институции – църква, училище и семейство – като цяло не предлагат отговори на техните и на обществените проблеми и в това е една от съществените промени на образователния свят, явяваща се и като пречката пред ефективната социализация.

Ценностите на обществото в криза, също са поставени под въпрос, подложени са на натиск и се стига дори до съмнение във възможността от тяхното преосмисляне, интернализиране и осъществяване в новите условия. Ценностите на родителите или на застаряващите учители не са ценностите на децата – ето една от причините за моралното обезсмисляне или за „освобождение“ на съвременното училище и образование от „товара“ на ценностите. То не само няма отговор на това как да живеем добре и да търсим доброто по време на криза, но и често избягва или умишлено отрича възможността за търсене на подобен отговор. Заради това, далеч повече е необходимо отколкото в традиционно стабилното общество, навлизането в образованието на моралния компонент – на дейности и програми, свързани с изследване на ценности, с изясняване на ценности, с правене на ценностни избори.

Кризата често засяга поведението на учениците и на учителите – все повече се увеличава насилието, увеличава се стресът на който са подложени образователните актьори, интензивността на взаимодействията.

Същевременно кризата допълнително прави обучението неинтересно и откъснато от ставащото в света, от алтернативите на компютърния свят, от предложенията на света на масовите забавления. Кризата поражда емоционални, познавателни, поведенчески проблеми не само за родителите и за учителите, а и за техните деца. Като цяло в образованието продължава да господства традиционният безличностен модел на предаване и възприемане на нещата. Образованието навлиза в своя „латински“ период. Ако някога борбата бе за освобождение на образованието от зависимостта от един отдавна мъртъв език, превзел до голяма степен образованието, днес цялото образование се „латинизира“. Същевременно кризата ускорява търсенето на решения на проблемите от младите хора или заместители на решенията на проблемите извън училищните стени. Така погледнато, училището в условията на кризисно развитие все повече губи смисъла на съществуването си като институт за развитие на личността на младия човек, като развитие на общностите на младите хора.

Учителят

Накратко, учителят по хуманитарни дисциплини /или както е прието културно-предметни области/ – няма отговор на проблемите, не е подготвен, не може да осмисли кризата, не може да я използва като ново начало или поне като възможност за осъвременяване на съдържанието, за мотивиране и събуждане на интерес, за създаване на по-близки отношения с учещите се. Като член на кризисното общество учителят е също жертва на кризата и сам се бори с проблемите и с въпросите. Парадоксално това го поставя в сходна ситуация с младите хора – изправени са пред ситуация, над която нямат нито обяснение, нито власт за промяна. В тази ситуация трудно може да се изхожда от традиционното основание за авторитет, власт или лидерство „знам повече“ или „имам ясни отговори“ /както би могло да се каже по отношение на класифицираното и обяснено минало и неговите закономерности/.

Всеки елемент от професията на учителя по хуманитарни дисциплини е поставен под въпрос – получената подготовка и знания; отговорността за протичане на учебния процес съгласно приетите правила и стандарти; взаимоотношенията с учениците,

изградени досега върху авторитета, идващ от знания, жизнен опит и силата на правилата; подкрепата на професионалната гилдия; учебните материали /учебници, помагала/, които да насочват в объркания свят; отсъствието на ясни модели за получаване на необходимата квалификация за справяне с тази неясна ситуация, и най-вече интуитивното усещане у учащите, че учителят не е на мястото си в тази област, че често прави нещо, което не е напълно разбираемо от самия него или го прави без убеждение и с неохота.

Учебните програма и стандарти

Че учебното съдържание и стандарти не са подготвени за криза е очевидно и без анализи. Дори само кратък преглед на задължителните държавни образователни изисквания по културно-образователните области потвърждава – кризата на обществото няма място в учебните програми – тя е нещо, което се случва днес, а те са насочени към миналото.

Единствено в стандартите по гражданско образование за горен курс от 2000г. в раздела „Глобални проблеми на съвременността са отбелязани следните необходими за разбиране на някои кризисни развития умения: ”обяснява връзката на природни бедствия и катаклизми с характера на човешката дейност... проследява разпространението на световните болести и епидемии във връзка с икономическото развитие на отделните страни и региони...предвижда негативните последици от демографския взрив и изказва мнение за тяхното ограничаване”.

Естествено и тук не става въпрос за кризата около нас и в нашето общество, а само за глобални проблеми, за които учителят няма нито знания, нито възможности да представи интригуващо и мотивиращо на учащите.

Липсват учебни материали, липсват стимули за да се говори за кризата. Това, което е предимство за статичното, традиционно – ясната и почти неизменна структура на програмите и на разглежданите проблеми – тук се оказва непреодолима пречка.

Иронията е, че нашият образователен модел в хуманитарните дисциплини все още се основава негласно на марксистката парадигма /като подготовка на учителите, като приет от тях и трудно променим светоглед, и следващите от него начини на обяснение на ставащото в обществото и в глобалния свят/. А тази парадигма е изградена на кризисното разбиране на обществото, на изследването на кризата като възможност за развитие, за обществен прогрес.

Кризата като възможност

Кризата не е учебно средство, но е нова възможност за партньорство, за съвместна работа с учениците, за установяване на качествени връзки, за съвместно изследване на проблемите.

Кризата е преди всичко възможност за преобразуване на съществуващия модел на преподаване и учене в хуманитарните дисциплини. Именно за преобразуване – за преодоляване на времевата ограниченост и насоченост на образованието, за отварянето му към обществото и неговите проблеми, за търсене на смисъл и на значимост в динамичното и рисково общество, за установяване на нови партньорства между образователните актьори, за преосмисляне ролята на средата /близка и глобална/.

Кризата „предлага” постоянно ново значимо съдържание в образованието – мотивиращо, ангажиращо, актуално.

Самият характер на кризисното развитие насочва към стратегии за справяне с проблеми, изисква необходимост от овладяване на методологии за справяне с проблеми, за решаване на конфликти, за удовлетворяване на интереси. От предишния описателен, невдъхновяващ и отблъскващ учащите модел на преподаване /и все по-малко на учене/, към динамичен модел на учене на основата на проблеми, на лично и групово изследване на възникващите проблеми, на търсене на отговори и на анализ на даваните отговори в собственото общество, на фокусиране върху непосредствените проблеми в различните

области /икономика, социология, здраве, психология, политика, история/, но и на търсене на общите глобални измерения на проблемите или това, което наричаме образование за развитие или глобално образование. „Как проблемите ми влияят в личен план и как проблемите влияят и оформят света в който живея и от който съм част?“ – това е идеологията на отвореното образование и на отворения свят.

Най-сетне изучаването в училище на различните измерения кризата е възможност за обогатяване на образованието и в друг план. Динамичният анализ на действителността в училище води към вглеждане в бъдещето или преобръща традиционната образователна перспектива. Моделът, насочен към миналото, моделът на „латинския език“ е модел на демотивиране, предполагащ липса на познавателен интерес. В новия образователен модел – миналото е контрапункт или потвърждение на тенденции от бъдещето. То е част от проблем, а не отговор, пункт за съотнасяне и възможност за по-задълбочено разбиране на настоящето и бъдещето, за даване повече основания на личната и на груповата или обществената перспектива. В този смисъл отказът от традиционно разглеждане на статично минало само допринася за преутвърждаване на неговата значимост и за личността и за обществото.

Доколкото справянето с кризите днес е общо дело, то и изследването на кризите в различните области на живота в училище е възможност за установяване на диалог, за съпричастност между различни актьори, за излизане извън тясно разбираните образователни рамки. Отношението към кризата и ученето за кризата е учене на партньорство, на сътрудничество и на солидарност.

Кризата и нейното изследване в училище е и възможност за изграждане на действен морал най-вече към маргинализираните групи, към жертвите на кризата, към тези, които изискват внимание и помощ. Изследването и разбирането на тези проблеми е в същността си социално учене на съпричастност, солидарност, оказване на подкрепа и установяване на помагачи отношения.

Най-накрая в обществен план кризисното общество предполага разработване на публични политики, кризата е основа на проектно развитие. Превръщането на образованието по социални науки в образование на проектна основа, на образование за публични политики, на активно основано на личностния опит и на ориентирано към обществените проблеми, към изследването на настоящите алтернативни, но и на бъдещите обществени отговори на кризите е големият шанс на съвременното образование.

В личен план /а това е целта на образованието/ присъствието на кризата в образователните програма означава включването на младия човек в процес на разработване на стратегии за живот в рисков свят – по отношение на здравето, на собственото образование, на собственото функциониране в обществото, на справянето с финансовите проблеми, с предизвикателствата, която кризата поставя пред семейството, пред различните развития – култура, спорт, здравеопазване, социална система, човешките отношения.

Така ролята на преподавателя, на учителя се преобразува от обяснител на статични проблеми /преподавател/, на специалист по кризисно развитие, на водач по пътеките на проектите, които очертават социалния релеф на обществото.

Погледнато по този начин образованието по време на криза може да се превърне и в образование, предлагащо път за излизане от кризата, от състоянието на липса на идеи за развитие, в която често се оказва традиционното образование на нашето настояще.